

СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ К.Д.УШИНСЬКОГО

Статтю присвячено висвітленню проблеми сімейного виховання у науковому доробку К.Ушинського, який у своїх працях відстоював думку про вирішальну роль соціального середовища у формуванні особистості дитини, досить серйозно ставився до питань виховання дітей у сім'ї та наголошував на важливості педагогічної просвіти батьків.

The article focuses on the problem of family upbringing in the scientific work of K.Ushinsky, who in his works upheld the idea of the determinant role of the social environment in the child's personality upbringing, had rather a serious attitude to the problems of children's family upbringing and accentuated the importance of parents' pedagogical education.

На сучасному етапі реформування суспільно-економічних відносин, реформування освіти, загострення загальних проблем виховання, насамперед у сім'ї, вивчення історичного досвіду українського народу з проблем сімейного виховання, реалізація традицій, звичаїв, методів і прийомів виховання в сім'ї є нагальною потребою в історико-педагогічних дослідженнях.

Історія сімейної педагогіки сягає в глибоке минуле української педагогічної думки. Ці питання посідають чільне місце у працях Б.Грінченка, М.Драгоманова, О.Духновича, С.Русової, В.О.Сухомлинського та ін.

Новим змістом збагатив теорію сімейного виховання відомий вітчизняний педагог К.Ушинський, який особливо велику увагу приділив питанням народності виховання, яка пронизує всю його педагогічну систему. К.Ушинський у своїх працях відстоював думку про вирішальну роль соціального середовища у формуванні особистості дитини. Виходячи з цього, вчений досить серйозні завдання ставив перед сім'єю у справі виховання дітей та наголошував на важливості педагогічної просвіти батьків. К.Ушинський багато зробив як для створення народних шкіл, так і для навчання дітей у сім'ї. Ним були написані і видані підручники "Дитячий світ" (1861) і "Рідне слово" (1864), а також хрестоматії і методичні посібники, за якими навчалися діти.

К.Ушинський у своїх працях розкривав виховання в сім'ях буржуазії, дворянства, поміщиків. Він вважав, що існуюче на той час буржуазно-дворянське виховання сприяло формуванню у дітей презирства до своєї Вітчизни, її історії, культури, традицій, рідної мови, до трудящих. Таке "виховання культивувало плазування перед усім європейським, космополітизм, кар'єризм, чинопоклонництво, жадобу наживи, зневажливе ставлення до жінки, нехтування батьківськими обов'язками". У всіх своїх працях він проголошував, що жінка-мати повинна бути патріоткою своєї країни і в цьому руслі виховувати дітей. Жінка-мати не має права втрачати почуття належності до власного роду, країни, Батьківщини. Педагог надавав великого значення ролі матері у житті дитини, сім'ї, суспільства. У його працях як заклик звучить твердження, що від матері залежить виховання дитини, а всі негативні прояви у її поведінці впливають на сім'ю, дитину і всі вади, які були характерні для дворянської сім'ї і є саме результатом недостатньої вихованості жінок.

К.Ушинський писав: "Наші пансіони, інститути, з одного боку, а з другого, незліченні іноземні гувернантки зробили величезний вплив на жіночу половину освіченого класу, а через нього і на сім'ї цього класу, а через них і на весь цей клас. Дружина – мати сім'ї, господиня дому, яка погано розмовляє російською мовою, і добре, з любов'ю, розмовляє французькою, яка засвоїла всю витонченість французьких манер і вбачає в усіх російських національних особливостях щось грубе і неосвічене. Зрозуміло, що така жінка вносила в свою сім'ю, а через неї і в народний побут, значно більше чужого елемента, ніж двадцять чоловіків, які здобули всю освіту за кордоном. Ті, якщо навіть були високопоставлені, хвилювали й бруднили тільки поверхню ріки. Вона отруювала саме джерело" [2: 179].

Також у своїх працях К.Ушинський розкриває вади виховання у родинах дворян та насамперед те, що у дітей виховували негативне, принизливе, жорстоке ставлення до простого народу. І хоча в “багатьох дворянських сім’ях, особливо в багатих, намагалися приховати по можливості ці кріпосні відносини: але ця штучна гуманність рідко могла обманути чуйність дитячої душі, а розкрита одного разу, завдавала нової шкоди саме своєю підробленістю. Відкриваючи навмисно приховане від неї зло, дитина вчиться водночас і злу, і засобу приховувати його” [2: 468, 470].

К.Ушинський показує, як класовий егоїзм експлуататорів породжує так званий сімейний егоїзм, що характеризується холодним розрахунком, знавіснілим користолубством, відсутністю будь-яких широких громадянських турбот і почувань. Єдине прагнення такого голови сім’ї – нажити будь-якими правдами і неправдами капітал, щоб забезпечити своїм чадам сите паразитичне існування. Заради цього егоїстичного прагнення такий сім’янин ладен відмовитися від усіх світлих ідеалів людства, від будь-яких норм людської моралі: “Ви тепер уже сім’янин, – часто говорять новому чоловікові чи новому батькові сім’ї, – і вам час уже залишити всі фантазії молодості, зробитися людиною солідною, подбати про сім’ю... І – ці турботи про сім’ю заводять часто людину в найбруднішу яму” [2: 459].

Розтлінній моралі визискувачів педагог протиставляв здорову народну мораль, мораль трудящої селянської сім’ї. При цьому він справедливо підкреслював, що для бідних сім’я важить набагато більше, ніж для багатіїв: вона тут має універсальний виховний характер. Адже діти трударів позбавлені виховного й освітнього впливу шкіл та інших громадських закладів. Уся духовна мудрість, усі громадські ідеали, весь досвід, що його набуло суспільство, передається дітям трудящих через сім’ю: “Суспільне виховання є для народу його сімейне виховання” [1: 107].

Мати, батько, бабуся, дідусь були для дитини трудової сім’ї головними вихователями. К.Д.Ушинський відзначав природну талановитість цих народних педагогів. “Природні російські педагоги, – відзначав він, – бабуня, мати, дід, що не злазить з печі, – розуміли інстинктивно й знали з досвіду, що моральні сентенції дають дітям більше шкоди, ніж користі, та що мораль полягає не в словах, а в самому житті сім’ї, що охоплює дитину з усіх боків і звідусіль щохвилини проникає в її душу” [2: 428].

Живе народне слово в устах старої няньки животворно діє на дитячу душу, тоді як моралізаторська, солодкава дитяча література залишає її байдужою. “Автори дитячих книжок, – відзначає Костянтин Дмитрович, – очевидно, гадають, що дитина, яка з напруженою увагою слухає нісенітні і часто безглузді оповіді своєї старої няньки, мабуть, ще більше буде зацікавлена змістом їхніх творів, тому що вони, автори, і розумніші і освіченіші за стару няньку. Якщо так, то вони жорстоко помиляються: головна привабливість розповідей старої няньки полягає в тому, що вона сама вірить простодушно своєму оповіданню і говорить із захопленням, яке може надати цікавості найнісенітнішій байці, тим часом як автори дитячих книжок, при всій простодушності і неуктві, завжди більш усвідомлюють, що їхні твори суперечать дійсності, що приклади чеснот, які пропонуються ними для повчання їхніх юних читачів, неприродні і часто зовсім неможливі, що в дійсності немає таких односторонніх добрих чи поганих дітей, як “Добра Марійка”, чи “Поганий Федько” [4: 58].

Великий педагог з надзвичайною шанобливістю ставився до народної педагогіки, вбачаючи в ній єдиноплідне джерело оздоровлення вітчизняної науки про виховання і навчання підростаючих поколінь. “Ми повинні, – говорив він, – ознайомитися з нинішнім станом виховання в російському народі раніше, ніж захочемо туди внести наші теорії і поліпшення. Російська сім’я з усіма своїми елементами, добрими і поганими, з усім внутрішнім життям, що дає і зцілює і отруйні плоди, є витвір історії, якого не можна замінити ніякою штучною побудовою. Даремно ми хочемо вигадати виховання: виховання існує в російському народі стільки віків, скільки існує сам народ, з ним народилося, з ним зросло, відобразило в собі всю його історію, всі його кращі і гірші якості. Це ґрунт, з якого

виростали нові покоління Росії, змінюючи одне одного. Його можна удобрити, поліпшити, пристосувавшись до нього самого, до його вимог, сил, вад; але створити наново його неможливо. І слава Богу! Який страшний хаос, які ворогуючі суперечності, які нісенітничі, що здаються нам розумними сьогодні і вкрай дурними завтра, виникли б у вихованні російського народу, якби воно було покірним воском у наших руках. Всяка цільність у народі зникла б назавжди, і та його довговічність, в якій життя окремої людини є хвилиною, а життя цілого покоління одним днем, що має свої миттєві слабості, примхи і захоплення, була б назавжди зруйнована. Ми нерозумно підкопали б корінь вікової рослини і розсипались би потім самі, як розсипається листя з сухого дерева. Ні, подбаймо, щоб дерево росло краще, але не дозволяймо торкнутися його вікових коренів! Дерево сильне – воно витримає багато нових щеплень, хоч трохи йому властивих: але, дякуючи богам, корені цього дерева ідуть глибоко в землю, так що ми досі не зуміли до них докопатися. Ні, російське виховання не піддається і не піддається нашим зусиллям доти, поки ми самі в собі не примиримо європейської освіти з елементами народності, що живе у нас” [2: 471-472].

Костянтин Дмитрович велику увагу у сімейному вихованні надавав питанням виховання дитини через працю, і в праці. З працею тісно зв’язаний розумовий розвиток дітей, розвиток дитячого інтелекту, пізнавальних інтересів дитини.

Значну роль в інтелектуальному розвитку дитини, початковому етапі її систематичного навчання К.Д.Ушинський відводив сім’ї, батькам, насамперед матері. На його переконання, початки грамотності взагалі найкраще здобувати в сім’ї, під керівництвом рідної матері. Він несхвально говорить про тогочасну французьку і німецьку систему навчання і виховання малюків, за якою батьки поспішали своїх дітей з 3-5 річного віку віддати на навчання і виховання в дитячі притулки та школи для малечі.

Чільне місце в педагогічній системі К.Д.Ушинського займають і питання фізичного та естетичного виховання дітей в сім’ї та школі, вихованню дітей загартованими, фізично витривалими, схильними до праці головою й руками в трудівничих сім’ях.

До наших днів зберігають слухність проникливі застороги мудрого знавця дитячої природи не інтенсифікувати нервову дратливість дітей, як це роблять нерозважливі, честолюбні батьки в разі деяких успіхів хлопчиків та дівчаток у заняттях музикою, гарного запам’ятовування віршів, легкої емоційної вразливості тощо, а, навпаки, гамувати цю подразливість, нервовість дітей, що є їхньою характерною віковою особливістю. І в наші дні ми нерідко спостерігаємо таке необачне ставлення до психічного, нервового здоров’я дітей, коли батьки перевантажують їх нервову систему, примушуючи “тягти” і звичайну школу, і музичну, і ще якісь студії.

Цінним є і таке спостереження педагога: “Я гадаю, що естетично впливати безпосередньо на дітей – важко, і що треба дорослим давати естетичну освіту. Статуї, картини, природа впливають скоріше на дорослих, а вони вже вносять цей вплив у життя, в слова, в рухи тіла, в домашнє середовище, в одяг, у поводженні з дітьми, – і вже в цій формі діти сприймуть прекрасне” [6: 390].

Винятковим є значення для фізичного й естетичного розвитку дитини її спілкування з природою. К.Д.Ушинський гаряче протестував проти потворного відриву шкільної молоді від природи, що його культивувала тогочасна офіційна педагогіка. “Бідолашна дитина, якщо вона зросла, не зірвавши польової квітки, не прим’явши на привіллї зеленої трави! Ніколи вона не розвинеться з тією повнотою й свіжістю, до яких здатна душа людська... розвиток її завжди відгонитиме душною атмосферою замкнутих будинків... І далі: “Зовіть мене варваром у педагогіці, але я виніс із вражень мого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий величезний виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко змагатися впливу педагога; що день, проведений дитиною посеред бору і полів, коли її голову наповнює якийсь чарівний туман, в теплій волозі якого розкривається все її молоде серце для того, щоб безтурботно і несвідомо вбирати в себе думки і зародки думок, які потоком ллються з природи, що такий день вартий багатьох тижнів, проведених на шкільній лаві” [6: 558-559].

Велику увагу у своїх працях К.Д.Ушинський приділяв питанням поширення педагогічних знань як серед вчителів-вихователів, так і батьків. При цьому наголошував, що “педагогічна література є для цього наймогутнішим засобом. Вона знайомить нас із психологічними спостереженнями багатьох розумних і досвідчених педагогів і, головне, спрямовує нашу власну думку на такі предмети, що легко могли б випасти з нашої уваги. Якщо ми вимагаємо від ремісника, щоб він думав про своє ремесло і намагався обізнатися з ним ближче, то невже суспільство, яке довіряє нам дітей своїх, не має права вимагати від нас, щоб ми старалися, в міру своїх сил, ознайомитися з тим предметом, який доручається нашому піклуванню, – з розумовою і моральною природою людини. Педагогічна література відкриває нам широкий шлях до цього ознайомлення” [1: 40].

Також Ушинським була обґрунтована система виховних впливів на дитину в родині, насамперед таких як заохочення і покарання, при цьому допускав і такі, як фізичні покарання, хоча і давав цьому явищу негативну характеристику: “страх взагалі погане почуття, а страх тілесного покарання гірший від будь-якого іншого страху: він ставить людину на один рівень з твариною” [1: 160].

Слід зазначити, що виключного значення у сімейному вихованні він надавав такому чиннику як особистий приклад батьків, особливо матері. Доводив, що мати є вихователкою своїх дітей – майбутніх громадян країни, від яких залежить подальший розвиток суспільства. І щоб дійсно кожна жінка була надійним вихователем майбутнього покоління, необхідно опікуватися проблемами формування жінки-матері, дати їй змогу отримати основи педагогічних знань для подальшої реалізації в сфері сімейного і громадського життя. К.Ушинський писав: “Нині починають поволі усвідомлювати, – говорив він, – що виховання жінки, крім індивідуального і родинного значення, має ще величезне значення в народному житті, що тільки через жінку успіхи науки і цивілізації можуть увійти в народне життя. Справді, характер людини найбільше формується в перші роки її життя, і те, що лягає в цей характер протягом перших років, – лягає міцно, стає другою природою людини; але через те, що дитина протягом цих перших років своїх перебуває під виключним впливом матері, то і в самий характер її може проникнути тільки те, що раніше проникло вже в характер матері. Все, що засвоюється людиною згодом, ніколи вже не має тієї глибини, якою відзначається все, засвоєне в дитячі роки. Таким чином, жінка є необхідним посередницьким членом між наукою, мистецтвом і поезією, з одного боку, звичаями, звичками і характером народу, з другого. З цієї думки випливає вже сама собою необхідність повної всебічної освіти жінки вже, так би мовити, не для самих родинних потреб, але маючи на увазі високу мету – запровадити в життя народу результати науки, мистецтва і поезії” [2: 197].

Отже, теоретичні основи сімейного виховання і їх практична реалізація – результат його власного виховання у родині батьків Дмитра Григоровича і Любові Степанівни Ушинських, а також досвід виховання шести рідних дітей – трьох хлопчиків і трьох дівчаток. Сім’я, за його листами, була досить дружньою, всі були навчені працювати, допомагати один одному. Сім’я для нього була мірилом щастя. “Сім’я моя здорова і діти навчаються добре і всі добрі – чого ж, мені більше треба?”

Аналізуючи теоретичні основи сімейного виховання, обґрунтовані у працях К.Ушинського, і вивчаючи його життєвий і творчий шлях, сімейні стосунки в сім’ї, виховання дітей у власній родині, бачимо, що ці теоретичні основи – результат практичної діяльності.

Так, сім’я Ушинського великого значення надавала питанням розуміння життя трудового народу і з цією метою виїжджали всі в села, знайомилися з побутом, культурою, працею селян. Також з селянськими дітьми ходили до лісу, в поле, спостерігали за природою, за рослинним і тваринним світом. Такі кроки давали змогу виховувати у дітей любов до природи, до оточуючого природного середовища.

Також Ушинський залучав дітей до сільськогосподарської праці на власній садибі: доглядати за садом і квітником, доглядати за світськими тваринами та домашньою птицею,

виконувати іншу різноманітну домашню роботу. Ушинські в усьому показували власний приклад дітям.

Таким чином, зазначаємо, що теоретичні основи сімейного виховання, визначені К.Д.Ушинським є результат його ґрунтовних знань основ педагогіки, психології, вивчення праць класиків світової і вітчизняної педагогіки; глибоке знання і віра в можливості народної педагогіки, а також особистий батьківський досвід виховання дітей.

У вихованні дітей К.Ушинський великого значення надає сім'ї. У ранньому дитинстві, на думку педагога, саме сім'я закладає основи виховання. Враження дитинства, проведеного в душевній, сердечній атмосфері сім'ї, залишаються на все життя; спогади про дитячі роки, проведені в гарній сім'ї, зігрівають людину до самої смерті. Виховний елемент сімейного дитячого життя, на думку Ушинського, неможливо замінити ніяким суспільним закладом. Усі вони також не здатні замінити необхідне в ранньому дитинстві сімейне виховання. Ушинський доводить, що особливість вітчизняного сімейного виховання складають сильний, глибокий патріотизм, теплота і щирість сімейних стосунків.

Визначаючи позитивні риси сімейного виховання, Ушинський також виокремлює негативні складові існуючого сімейного виховання: сімейний егоїзм, перевагу сімейних інтересів над суспільними. На батьках лежить відповідальність раннього виховання. Пізніше, зі вступом дитини до школи, вони також повинні брати участь у вихованні, тому батьки повинні знати, що таке виховання та отримувати певну педагогічну підготовку. Ця підготовка може бути ними досягнута шляхом вивчення педагогічної літератури. Надаючи великого значення діяльності, праці, Ушинський вказує, що праця є фундатором сімейного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ушинський К.Д. Твори в шести томах: Т.1 – К.: Радянська школа, 1949. – С. 40-160.
2. Ушинський К.Д. Твори в шести томах: Т.2 – К.: Радянська школа, 1949. – С. 179-472.
3. Ушинський К.Д. Твори в шести томах: Т.4. – К.: Радянська школа, 1949. – С. 58.
4. Ушинський К.Д. Твори в шести томах: Т.6. – К.: Радянська школа, 1949. – С. 390-559.
5. К.Д.Ушинський про сімейне виховання / Упорядник О.Т.Губко. – Київ: видавництво Радянська школа, 1974. – 149 с.

УДК 37.013.77

Г.М. Александрова

ЧЕСТЬ ЯК ІДЕАЛ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено функції феномена честі як одного з вічних ціннісних життєвих принципів та ідеалів особистості. Визначено основні аспекти честі, які є значущими для сучасного соціокультурного простору.

The article represents the functions of honor's phenomenon as one of eternal values of life and its ideal. The main aspects of honor important for modern society are determined in the article.

Сучасний світ представляється людству надто багатоваріантним щодо векторів свого розвитку і надто строкатим щодо ціннісних орієнтацій. Отже, перед кожним із нас виникає питання, як у цій розмаїтості знайти свій власний шлях.

Вітчизняні науковці наголошують на пріоритеті загальнолюдських цінностей та ідеалів, котрі стають такими не в силу звертання до середньоузгоджених предикатів людських спільностей, але через збагачення їх ідеєю особистості. Так, зокрема, С.Кримський підкреслює, що духовність завжди виступала як принцип самобудівництва людини, як вихід до вищих ціннісних інстанцій конституювання особистості і її менталітету, як заклик до завершення того, що не здійснюється природнім шляхом. “Духовність – це здатність...